

Akşemseddin'in Dindarlık ve İnsan Anlayışı

Akshemseddin's Understanding of Piety and People

İlyas PÜR*

Öz:

Akşemseddin, Miladi 14. ve 15. Yüzyıllarda Anadolu'nun farklı şehirlerinde yaşayan ve Osmanlı devletinin hem kuruluş hem de yükseliş dönemlerini görmüş bir hak âşığıdır. Genellikle yapılan araştırmalarda Akşemseddin'in tasavvufi yönü incelenmiş fakat onun dindarlık anlayışı üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada Akşemseddin'in dindarlık ve insan anlayışı ve bu anlayışın onun hayatına yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Dinsel yaşamın davranışlar üzerinde önemli bir etki oluşturabileceğini öneren bu çalışmada literatür tarama metodu uygulanmıştır. Bu araştırmada Akşemseddin'in şiirlerinin ve beyitlerinin yer aldığı temel bir eser seçilmiştir. Bu eser Muhammed Ali Yıldız'ın "Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan" adlı doktora çalışmasıdır. Dolayısıyla bu makalede geçen beyitler yazılırken bu çalışmadan yararlanılmıştır. Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği çağda yaşamış olması ve onun İstanbul'un fethedilmesinde önemli bir rol oynaması Akşemseddin'in dindarlık ve insan anlayışının incelenmesini gerekli hale getirmiştir.

Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmet'in hocası olarak bilinmektedir. Akşemseddin'in eğitim ve devlet anlayışına olan etkileri düşünüldüğünde onun İstanbul'un fetihinden önce ve fetih sırasında üstlendiği fonksiyon onu gerçek bir şöhrete kavuşturmuş ve bu itibarla da onu hem kültürümüzde hem de tarihimizde önemli bir yeri olan

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, Nevşehir/ TÜRKİYE. ilyaspur@hotmail.com. Orcid: 0000-0002-7795-8212

kişi haline getirmiştir. Akşemseddin, Hacı Bayram-ı Velî'nin yolunu takip etmiş ve kendisinden sonra da onun halifesi olarak onun prensiplerini uygulamış bir düşünürdür. Akşemseddin bu konuda hızlı ilerlemesinden dolayı çevresindekiler tarafından dışlanmış. Fakat o orta yolu bulmaya çalışarak uzlaşmacı bir yöntem ile sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Akşemseddin, her ne kadar tasavvufa yönelik bir şahsiyet olarak bilinse de kendisi döneminin önde gelen hekimlerinden biri olarak da tanınmaktadır. Akşemseddin, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde halka uyarılarda bulunmuş ve şöhretinin yayıldığı yerleri bırakıp yeni ve daha sakin bölgelere göç etmiştir. O birçok eser meydana getirerek insanlara doğru yolu göstermiş ve güçlü bir düşünür olmayı başarmıştır.

Anahtar Sözcükler: Din Psikolojisi, Akşemseddin, Dindarlık, İnsan.

Abstract:

Akşemseddin is a righteous lover who lived in different cities of Anatolia in the 14th and 15th centuries AD and saw both the establishment and the rise of the Ottoman state. Generally, the mystical aspect of Akşemseddin has been examined in the studies, but no study has been done on his understanding of religiosity. In this study, it will be tried to determine the religiousness and human understanding of Akşemseddin and the reflections of this understanding on his life. In this study, which suggests that religious life can have an important effect on behavior, the literature review method was applied. In this research, a basic work containing Akşemseddin's poems and couplets was selected. This work is Muhammed Ali Yıldız's doctoral work titled "Allah, the Universe and Man in Akşemseddin". Therefore, this study was used when writing the couplets in this article. The fact that Akşemseddin lived in the era when Mehmet the Conqueror conquered Istanbul and that he played an important role in the conquest of Istanbul made it necessary to examine the religiousness and human understanding of Akşemseddin.

Akşemseddin is known as the teacher of Fatih Sultan Mehmet. Considering the effects of Akşemseddin on education and state understanding, the function he undertook before the conquest of Istanbul and during the conquest made him a real fame and in this respect made him a person who has an important place both in our culture and in our history. Akşemseddin is a thinker who followed the path of Hacı Bayram-ı Velî and applied his principles as his caliph after him. Akşemseddin was excluded by the people around him due to his rapid progress in this regard. However, he tried to find the middle way and tried to overcome the problems with a compromise method. Although Akşemseddin is known as a person oriented towards Sufism, he is also known as one of the leading physicians of his time. Akşemseddin made warnings to the public in various regions of Anatolia and left the places where his fame spread and migrated to new and calmer regions. He created many works, showed people the right way and managed to become a powerful thinker.

Keywords: Psychology of Religion, Aksemseddin, Piety, Human.

Giriş:

Din, insanlık tarihi boyunca toplumsal alanda önemli bir olgu olmuştur. İnsanlar, ister doğrudan isterse dolaylı olarak din ile etkileşimde bulunmuşlardır. Bu itibarla dünya üzerinde yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu bir dine inanmaktadır. Düşünce ve davranış yönünden oluşan farklılıklar, bireysel ve toplumsal hususları inceleyen ilimlerde de kendisini göstermekte ve din ile ilgili bir takım farklı tanımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kızılgöçer, 2015: 79). Din hususunda yapılan tanımlamalar bir açıdan hem 'özel' hem de 'işlevsel' bir başka yönden ise bireysel, toplumsal ve psiko-sosyal açıdan tanımlanıp sınıflandırılabilir (Yapıcı, 2013: 18). Bununla birlikte 'dindarlık' kelimesi ise Arapça olan 'din' sözcüğüne Farsça olan 'dar' ekinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Türkçede eskiden beri yaygınlaşmış ve geniş bir kullanıma sahip olduğu için dindarlığa Allah'a inanmış ve bağlanmış kimse anlamının verildiği ifade edilmektedir (Günay, 2006: 8). Bunun yanı sıra dindarlık yaşanılan dindir. Nitekim dindarlık dinamik ve diyalektik bir yapı arzeder. Çünkü dinin hayata geçirilerek bilfiil yaşanan şeklini ifade eden dindarlık, inanç, duygu, eylem, tören, sembol, düşünce ve bilgi gibi birçok açılardan ele alınabilir (Günay, 2006: 22-23). Bu itibarla dindarlık kavramı inanç, duygu ve davranışı içerdiği için din psikolojisinin konusuna girmektedir. Türkiye'nin ilk din psikologlarından Bedi Ziya Egemen (1952: 19-20) din psikolojisi üzerine yaptığı çalışmasında din psikolojisinin temel konusunun dinsel yaşayışın ruhsal yapısını kavramak olduğunu ifade eder. Bu durum kişinin iç dünyasında dinin nasıl yaşandığının din psikolojisinin temel konularından biri olduğu anlamına gelmektedir. Buna benzer olarak Yavuz (1982: 89) da din psikolojisinin konusunun dinin kişinin ruhsal yaşamında ortaya çıkışı ve dinsel yaşayışın dışa yansımaları olduğunu ifade eder. Ona göre dindarlığın yaşanması esnasında her türlü duygu, düşünce ve davranış süreçleri din psikolojisinin konusu olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle, otobiyografiler din psikolojisi için çok önemli araştırma materyalleridir. Akşemseddin ise islam dünyasında çok tanınan meşhur bir şahsiyettir. Bu şahsiyetin eserlerinden yola çıkarak onun görüş ve düşüncelerini anlamaya çalışmak çalışmamız açısından önemli görülmektedir.

İnsan kavramı ise çok yönlü ve çok boyutlu bir kavramdır. Tarihsel sürece bakıldığında insan üzerine birçok kitap ve makale yazılmış ve insan bazı özellikler açısından incelenmeye çalışılmıştır. Zira Akşemseddin dindarlık ve insan üzerine birçok eser yazmıştır. O bu eserlerde insanı kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz özelliklerle nitelendirmiştir. Fakat onun eserlerinin çoğunluğunda insan olumlu olarak değerlendirilir. Bu şahsiyeti dindarlık ve insan anlayışı açısından ele almak ve onun eserlerinden yola çıkarak ondaki dini duygu, düşünce ve davranışları tespit etmek hem özgün bir çalışma olacak hem de bilimsel alana yenilik kazandıracaktır.

1. Akşemseddin'in Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Asıl adının Şemseddin Muhammed olduğu bilinen Akşemseddin'in bazı kaynaklarda Mehmed, bazı kaynaklarda ise Akşemseddin Muhammed bin Hamza olduğu bildirilmektedir (Yıldız, 2016: 12; Yücel, 1994: 8). Akşemseddin H. 792/M. 1389 yılında Şam'da doğmuş ve H. 863/M. 1459 yılında Bolu ilinin Göynük ilçesinde vefat etmiştir. Bazı rivayetlerde ise onun Çorum'un Osmancık ilçesinde doğdu ileri sürülmektedir. (Cebecioglu, 2001; Çankaya, 2003). Akşemseddin, yapmış olduğu tasavvufi ibadetlerden dolayı yüzü ve sakalı beyazladığı için ve bu dönemde beyaz elbise giyme alışkanlığı yaygın olduğundan kendisine "Akşemseddin" lakabının verildiği bildirilmektedir (Yıldız, 2016: 12-13). Akşemseddin'in babası şeyh Hamza'dır. Bazı kaynaklarda Akşemseddin'in soyunun Hz. Ebubekir'e kadar dayandığı rivayet edilmektedir.

Akşemseddin daha küçük yaşlardan itibaren devrinin bütün ilimlerini öğrenmiştir. O, Kuran-ı Kerimi ezberlemesinin yanısıra tefsir, fıkıh, hadis, mantık gibi dinî ilimlerin yanında tıp eğitimi de almıştır. Akşemseddin bu eğitiminden sonra Çorum'un Osmancık ilçesine müderris olarak görevlendirilmiştir (Enîsî, 8). Akşemseddin'in dönemin okutulan tüm ilimlerine hâkim olmasının yanında iyi bir tıp doktoru olduğuna yönelik pek çok kaynaktan kayıtlar bulunmaktadır. Hatta Akşemseddin hakkında Fatih Sultan Mehmet'in kızlarından birini tedavi etmesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır (Özlu, 2006: 87; Köprülü ve Uzun, 1989: 300). Akşemseddin Hacı Bayram Velî'ye intisab etmiştir. Hacı Bayram Velî Akşemseddin'i sıkı bir disipline sokarak riyazet ve mücadele sayesinde nefsinin dizginlenmiştir. Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmet ile tanışması Hacı Bayram Velî sayesinde olmuştur (Cebecioglu, 2001: 80).

1.2. Eserleri

Akşemseddin, arkasında araştırılmayı bekleyen pek çok eser bırakarak bu âlemden ebedi âleme göç etmiştir. Fakat biz bu çok sayıda eseri detaylı bir şekilde ele almanın güç olacağı kanaatindeyiz. Bu itibarla onun eserleri hakkında bilgileri kısaca şu şekilde inceleyebiliriz:

1. Risaletü'n-Nuriye: Bu eser Akşemseddin'in ilk yazdığı eserdir. Arapça olarak yazılmıştır. Akşemseddin bu eseri Hacı Bayram Velî ve talebelerini savunmak amacıyla kaleme almıştır. Çünkü o devirde Hacı Bayram Velî'nin şöhreti etrafa çok yayılmış ve onun hakkında birçok dedikodu ortaya atılmıştı (Yıldız, 2016: 215).
2. Def'u Metainî's Sûfiyye: Arapça olarak yazılmıştır. Devrinin Muhyiddin ibnü'l Arabî gibi büyük zatların küfürle itham edilmesine karşı koymak amacıyla yazılmıştır (Yıldız, 2016: 216).
3. Risale-i Zikrullah: Yüce Allahı zikretmenin öneminden bahsedilmiştir.
4. Makâmât-ı Evliyâ: Akşemseddin'in Türkçe olarak yazdığı ilk eserdir. Bu eserde evliyaların makam ve derecelerinden bahsedilmektedir (Yıldız, 2016: 218).
5. Maddetü'l Hayat: Tıp ilmine dair yazılan tek eserdir (Yıldız, 2016: 220).

6. Nasihatnâme-i Akşemseddin: Türkçe yazılmıştır ve 46 beyitten oluşmaktadır (Yıldız, 2016: 221).

7. Kimyâ-yı Sa'adet Tercümesi: Tasavvufla ilgilidir ve mutluluk ilacı anlamına gelmektedir (Yıldız, 2016: 221).

Akşemseddin'in bu eserlerinden en önemlisi ve en meşhur olanı Risaletü'n Nuriyye ve Makâmât-ı Evliya adlı eserleridir. Bu eserlerde genellikle tasavvufî konular ele alınmıştır. Akşemseddin'in bu eserlerinden başka şiirleri de bulunmaktadır.

2. Akşemseddin'in Allah Anlayışı

Allah konusu, insanlığın varlığından beri onun düşüncesini en fazla meşgul eden kavramlardan birisidir. Hem insanlığın yaratılışı hem de evrenin meydana gelişi ile ilgili günümüze kadar binlerce fikir ileri sürülmüş ve bu ileri sürülen fikirlerin çoğu sonsuz ve üstün bir yaratıcı gücün var olduğu konusunda birleşmiştir. Allah kavramı ve düşüncesi eskiden beri hem dinlerin hem de felsefenin başta gelen konularından biri olmuştur. İslam dininde ise Allah tevhid inancı çerçevesi içerisinde ele alınmaktadır. Zira bu hususla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu" (Enbiya, 21/22). Fakat diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de tevhid inancı ile ilgili bir takım görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır.

Akşemseddin'in eserlerine baktığımızda ise Allah kavramı kendisi ile sıkı bir ilişkide olunan bir varlık olarak zikredilmektedir. Akşemseddin yazdığı eserlerde genellikle Allah'a Mevlâ, Dost, Hakk, Mâşuk ve Canân gibi kavramlarla seslenmektedir. Allah Akşemseddin için yaşamın en temel kaynağıdır. Akşemseddin'e göre Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Ona göre Allah her yerde ve her zaman vardır. Akşemseddin'e göre Allah, bir nûrdur ve bu âlemde sadece onun nûru vardır. Allah'ın nûru bütün yaratıklarından daha parlaktır. Akşemseddin'e göre yaratılmış olan bütün varlıklar onun nûrunun bir yansımasıdır (Yıldız, 2016: 76-77).

Akşemseddin, Allah'ın varlığına ve birliğine vurguda bulunurken kaynağını Kur'an-ı Kerim'den alır. O, Allah'ın dünyanın yaratıcısı olduğunu ifade ederken zâhir ve bâtın kavramlarını kullanır. Akşemseddin'e göre Allah fiillerinde, sıfatlarında ve zâtında tek ve birdir. O hiçbir şeye benzemez ve bütün gücü ve kudreti kendinde toplamıştır (Yücel, 1994: 89). Akşemseddin'e göre Allah dertli ve çaresiz kulların dermanı ve doktorudur. O bununla ilgili bir beytinde şöyle seslenir:

"Kendümi ısmarladum her ne iderse dost bilür
Gönlümi jeng ileyse dilerse yuya pasını" (Yıldız, 2016: 88).

"Nice bir rencür-u mahcûr olasın gözsiz gibi
Çün tabibün hâzık oldu derdün al dermâna gel" (Yıldız, 2016: 89).

Buradan da anlaşılacağı gibi insan gerçek dost ararsa Allah'ı bulmalı ve onun yanında olmalıdır. Çünkü Allah'tan başka hiçbir varlık insanı anlayamaz ve onun sıkıntılarını ve dertlerini gideremez.

3. Akşemseddin’de ilahî Aşk

Kur’an-ı Kerimde aşk kavramı “meveddet” kelimesi ile ifade edilir. Bu kelime-den türetilen “çok sevilen” veya “kendisine yönelene sevgi gösteren” anlamlarına gelen “Vedûd” bir isim olarak Kur’an da Allah’a gönderme yapılır (Hûd, 11/90; Burûc, 85/14). Bütün şiir ve beyitlerinde aşkı bu anlamda kullanan Akşemseddin ilahî aşk konusunda yapılan tanımlamaların da yetersizliğine vurguda bulunur.

Akşemseddin’e göre ilâhî aşk insanı hakka götüren ve ulaştıran bir yoldur. İnsan sadece ilâhî aşk sayesinde Allah’ın hâkimiyeti altına girebilir. Aşkın başlangıcını Akşemseddin Def-u Metâini’s-Sufiyye isimli eserinde şu şekilde ifade eder: “Allah’ta helak olmayı istemenin aşkın eseri olduğunu bilirsen, bil ki aşkın başlangıcı nefis için sevgili talep etmek sonra nefsi harcamak, ikiliği unutmak ve vahdâniyette fenâ bulmaktır” (Yıldız, 2016: 269). Akşemseddin’in dindarlık görüşünün merkezinde ilâhî aşk vardır. Ona göre bu aşk olmadan Allaha’ ulaşmak mümkün değildir. Çünkü akıl ilâhî sırları tam anlamıyla kavrayamaz. Akşemseddin’e göre Allah aşkı bir derttir. Kul’un bu dert sayesinde gözü yaşlı ve gönlü de yaralıdır. Kul’un derdinin dermanı da yine Allah aşkı’dır. Akşemseddin’de aşk, Allah’tan başka bütün her şeyi kalbinden silip atmaktır. Kişi sadece Allah’ı dileyerek sonsuzluğa ulaşmalıdır. Fakat bu aşkın da bir bedeli vardır. O da kulun canını verip aşkını satın almasıdır (Yıldız, 2016: 270). Akşemseddin’in ilâhî aşk ile ilgili beyitlerinden bazıları şunlardır:

“Her-ki bunda ışk-ı Hakk’a yâr olur

Oldur ol kim sâhib-ü esrâr olur” (Yıldız, 2016: 270).

Akşemseddin bir beytinde aşk yolunda cânını vermekten söz eder:

“Cân virüben ışkı satun ala gör

Sanma bundan assılı bâzâr olur” (Yıldız, 2016: 270).

Ona göre âşıklarda Allah aşkını belirten bir iz vardır. Akşemseddin’e göre âşıklar öz itibarıyla hastadır. Çünkü onlar sadece ilâhî aşkı kendilerine dert edinmişlerdir.

“Âşık olan kişide olur nişan

Gözi yaşlı vü özi bîmar olur” (Yıldız, 2016: 270).

Akşemseddin diğer bir beytinde kendisine hitaben şöyle seslenir:

“Varlığın Hâk ile sen ey Şemse’ d-din

Hâk olanlar yarın anda var olur” (Yıldız, 2016: 270).

Bu beyte göre Allah’a kendilerini feda eden âşıklar Allah’ta yok olup tekrar Allah’ta var olurlar. Diğer bir ifadeyle tasavvufî anlamda onlar fenâfillah olup bekâbillah mertebesine yükselirler. Akşemseddin, yaşadığı hayatı ikiye ayırır. Onun birinci hayatı ilâhî aşkı bulmadan önceki yaşamıdır. İkinci yaşamı ise ilâhî aşkı bulduktan sonraki hayatıdır. Ona göre gerçek hayat aşkı bulduğu hayattır (Yıldız, 2016: 272).

Akşemseddin, Allah aşkının yolunda canların kurban olduğunu ifade eder. Ona göre Allah’a kavuşmak isteyen kişi canlarını aşk yolunda feda ederek varlıklarından geçerler. O bununla ilgili olarak bir beytinde şöyle seslenir:

“Aşıka cânlar sezâdur dosta kurbân itmege

Varlığın itsün umarsa vaslına iresini” (Yıldız, 2016: 86).

Akşemseddin yine bir beytinde doğruluğa erişmenin yolunu Allah ile beraber olmakta bulur. Kişi ona göre uzlete çekilip Allah aşkıyla inzivaya çekilmelidir.

“Mak'ad-ı sıdk-ı dilersen olasın Allah'ıla

Sen tebettül ile ana ışk-ı derd-i âhıla” (Yıldız, 2016: 86).

Akşemseddin'e göre insan Allah'ın vuslatı yolunda uryan olup ölmezse onun irfanı yoktur. Allah'tan ayrı kalmak ölümdür. Bununla birlikte Allah'tan ayrı mutluluk ise başa beladır. Her şeyin mutlak yaratıcısı Allah'tır. O aynı zamanda bütün mülkün yegâne sahibidir (Yücel, 1994: 86). Yine Akşemseddin, bir beytinde ilâhi aşkın bazı özelliklerinden bahseder. Ona göre âşık bütün dünyalık nimetleri ve malı mülkü terk ederek Hak'ta fâni olur. O bu terkedişin izzet ve ikbal halinde yapılması gerektiğinden söz eder.

“Bu cism-ü cân terk itmeyen vâsıl olamaz cânana

Bir cânâ virgil gönlünü ol her vücûdun cânıdır” (Yıldız, 2016: 87).

Akşemseddin'e göre âşık kişi, toplum içinde toplumla, hakikatte ise Allah ile birlikte olmalıdır. O bu durumu şu beytiyle dile getirir:

“Mâsivâdan kalbünü ger sen musaffa idesin

Sofi vü sûfi olıban kalasın ol şâhıla” (Yıldız, 2016: 87).

4. Akşemseddin'in İman ve İslamiyet ile İlgili Görüşleri

4.1. Peygamberler

Peygamberlere iman, Akşemseddin'in eserlerinde önemli bir yer işgal etmektedir. O eserlerinde peygamberler için hem nebi hem de resul kelimelerini kullanır. Akşemseddin'e göre dört büyük peygamber nefsin dört derecesine hitap etmektedir. Bu dört mertebe toprak, su, hava ve ateş ile temsil edilmektedir. Ona göre nefsi emmare ateş ile, nefsi levvame hava ile, nefsi mülhime su ile ve nefsi mutmainne toprak ile nitelendirilmektedir (Yıldız, 2016: 179-180). Akşemseddin'e göre Hz. Muhammed'in vücudunda bahsedilen bu dört unsur diğer bir ifadeyle ateş, hava, su ve toprak bulunmaktadır. Bu nedenle on sekiz bin âlem onun sayesinde meydana gelmiştir. Aynı zamanda bu âlemler nurlarla doludur (Yücel, 1994: 95). Akşemseddin, eserlerinde hem diğer peygamberlerden hem de dört büyük peygamberden övgüyle söz eder. O Musa peygamberden bahsettiği bir beytinde:

“Ezel görüp biz işidüp “Terâni” va'desin dostum

Yine görem dün gün gözüm Musa'layın ağlar” (Yıldız, 2016: 93).

“Murad idindi didi Musa “Erni”

Cevab anı işitdi “Len terâni” (Yıldız, 2016: 94).

Diyerek şu ayete gönderme yapar: “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) geli p de rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Musa da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim” (Araf 7/143).

Akşemseddin İsa peygamberden bir ruh veya nefes olarak bahseder. Ona göre İsa peygamber’in yeri göklerdir ve o göğe yükselmiştir. O bununla ilgili bir beytinde şöyle seslenir:

“İsî gibi râh-ı semâ tutdum anuncün cânıla

Nefsüm hûyun terk eyleyüp bu hâkidândan geçmişem” (Yıldız, 2016: 94).

Akşemseddin bunlardan başka Âdem peygamber, Nuh, Eyyüp, Yakup ve Yusuf peygamberler gibi diğer peygamberlerden de övgüyle söz eder. Akşemseddin’in peygamberler hakkında yazdığı beyitlerin büyük çoğunluğu Kur’an-Kerim çerçevesinde şekillenmektedir.

4.2. Kitaplar

Akşemseddin’e göre dört kitap birliği temsil eder. O kitaplara imanı Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetlere dayandırır. O dört kitapla ilgili bir ifadesinde şöyle seslenir:

“Âlimler dört semâvî kitaptan güzel söz seçmişler:

Tevrat’tan; Sükût eden kurtulur.

İncil’dan; Kanaat getiren doyar.

Zebur’dan; Dünya lezzetlerini terkedene belâ ve musibetlerden emin olur.

Kur’an’dan; Allah kendisine sığınana ve tevekkül edene yeter.” (Yıldız, 2016: 90).

4.3. Melekler

İslam dinine göre melekler Allah’ın bütün emirlerine boyun eğen manevî varlıklardır. Aynı zamanda meleklerin varlığına inanmak iman esaslarından birini oluşturur. Akşemseddin melekler hakkında fazla söz söylememiştir. Fakat meleklerin isimlerini zikretmiştir. Akşemseddin’e göre melekler sürekli olarak Allah’ı zikrederler. O meleklerle ilgili olarak; “Nebî, bu tür hafî zikir diğer zikirten efdaldır, Yetmişden fazla Hafaza dinler; Melekler sesli zikir yapmakla iftihar ediyorlar. Biz senin hamdinle tesbih ederiz ve seni takdis ederiz; Kim konuşursa yanında Rabib ve Atid adındaki melekler bulunur” (Yücel, 1994: 89).

4.4. Âhîret

Semavî dinlere göre insan öldükten sonra tekrar dirilecek ve âhîret âleminde yaşamını sürdürecektir. Akşemseddin dünya ve âhîreti birlikte değerlendirir. Ona göre “Dünya ve âhîret ehli bir değildir. Biri geçici diğeri ise kalıcıdır. Dünya hayatı âhîret ehline haramdır. Âhîret hayatı ise dünya ehline haramdır. Allah dostları ise hem dünyadan hem de âhîretten geçmişlerdir” (Yücel, 1994: 96). Akşemseddin'in âhîretle ilgili görüşlerinden başka kıyamet, âhîr zaman ve cennet-cehennem konularında da açıklamaları vardır. O bu hususta şunları ifade eder: “İslam kıyamet gününe imanı bildirir. Peygamberlere sorulduğu vakit kıyamet günü yarındır derler. Ölmüş olan insanların dirilip hesap vereceği günü herkes bekler. O gün amel ve iman konularında hesap verilir. Yalan konuşmayla din elde etmek isteyenler kıyamet günü Allah'ı inkâr etmiş olarak bulunurlar” (Yücel, 1994: 96). Akşemseddin'e göre âhîr zamanda zulüm, adâlet, haram-helal arasında fark kalmayacaktır. O bu konuda: “Ey ârif olan tâlip, tevhidin kaderini bil ki, bu âhîr zamanda dirhem ve dinar halkın çoğu tarafından tapılır olmuştur. Âlimler, emirler ve sultanlarla münasebette dirler. Zâlim ve âdil, helal ve haram arasında fark gözetmemektedir” (Yücel, 1994: 96). Akşemseddin cennet kavramı için “uçmak” kelimesini kullanırken cehennem için “Tamu” kelimesini kullanır. İnsan yaşamını bir kervana benzeten Akşemseddin Cennette'ki seferden şöyle söz eder:

“Cennet-i mevâda saklagil ukûlun rahtını

Kârubân-ı ömr itdükte (ol) iklime sefer” (Yıldız, 2016: 97).

Akşemseddin'e göre iman bir ağacın kökü ise ibadetler de bu ağacın meyvesidir. Ona göre kişi ibadetler sayesinde manevî makamlara yükselir. Akşemseddin'e göre en önemli inadetlerden birisi de dua ibadetidir. Ona göre dua Allah ile karşılıklı konuşmaktır (Yıldız, 2016: 193). Bütün ibadetlerin temelini oluşturan namaz, Allah'ı anmanın en güzel biçimidir. Namaz, bütün varlıkların ibadet biçimlerini içeren bir ibadettir. Namaza devam edilmesi durumunda günah ve kötülüklerin azalacağı bilinmektedir (Yaşaroğlu, 2012: 356-357). Akşemseddin namaz ibadetine çok önem verir. O namazın içten gelerek şuurulu bir şekilde kılınması gerektiğini belirtir. Akşemseddin'in kendi deyimiyle kul öyle bir şuurla namaz kılmalı ki “Allahu Ekber” dediğinde karşısında Hz. Muhammed'in ruhunu seyreder. Evliya bu şuurla namaza yöneldiğinde yerde ve gökte hiçbir şey kalmaz (Yıldız, 2016: 193).

Oruç, hem islamiyette hem de islam öncesi diğer dinlerde üzerinde önemle durulan bir konudur. Kur'an-ı Kerimde önceki toplumlara da orucun farz kılındığına dikkat çekilmiş ve orucun yasaklarına uymanın Allah tarafından çizilen sınırlara uyma anlamına geldiği söylenmiştir (Dönmez, 2012: 417). Akşemseddin oruç tutmanın öneminden söz eder. Ona göre oruç belli bir yaşa gelmiş kadın-erkek her müslümana farzdır. O, Hz. Musanın kırk gün aç kaldığından bahseder. Akşemseddin'e göre iftar yapmadan oruç tutmak nefis terbiyesi açısından yararlı görülmektedir (Yıldız, 2016: 194).

Akşemseddin hac ibadetinin de yerine getirilmesine önem verir. Bu ibadetin sonunda güzel sohbetlerde bulunmanın gerekliliğine vurguda bulunur. Zekât ve sadaka ibadetine de hakkıyla önem veren Akşemseddin, zekât ve sadakanın malı eksiltmeyip bilakis artıracığını ifade eder. Zekât ve sadaka vermeyenlerin ise mallarının harama karışacağını belirtir (Yıldız, 2016: 194).

5. Akşemseddin'in İnsana Bakışı

İnsan, tek bir kişi olarak veya sosyal ve ahlakî bir varlık olarak adlandırılabilir (Deniz, 2015: 31-32). Bu itibarla insan kişisel, sosyal ve ahlâksal olarak üç farklı açıdan incelenmektedir. İnsan, hem bedensel hem de ruhsal ihtiyaçları olan iki taraflı bir varlık olarak karşımıza çıkar. İnsanın yeme, içme ve barınma gibi ihtiyaçlarının yanı sıra sevme, sevilme ve beğenilme gibi duygusal ihtiyaçları da bulunmaktadır (Tolstoy, 2004: 41-44). İnsanın dışındaki diğer canlı varlıklar yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan bilgi ve yeteneklerini doğuştan getirmektedirler. Fakat insan bu nitelikleri doğuştan beraberinde getirmemekte ve sonradan çevresi ve ailesi ile etkileşime geçerek elde edebilmektedir. İnsan dışındaki hangi canlı varlığı eğitirsek eğitim insanı ait olan bir davranışı bilinçli bir şekilde ortaya çıkarmasının imkânı yoktur. Bununla birlikte her birey diğer bireylerden kendine özgü bir biçimde yaratılmış bir varlıktır. Her ne kadar bedensel yapı itibarıyla bütün insanlar birbirlerine benzer özellikler gösterse de insan bir yönüyle diğerlerinden farklı özelliklerle donatılmış bir varlık olarak yaratılmıştır.

İslami kaynaklara göre insan annesinin karnından çıkarken hiçbir şey bilmez durumdadır. Ancak Allah ona göz, kulak, gönül gibi özellikler verdiğinden insan bunlar sayesinde gideceği yolu belirleyebilmektedir. Zira bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır: “Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi” (Nahl, 16/78). Yine bunu destekleyen başka bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi?” (Beled, 90/8, 9, 10). İnsan dünya ile ilgili konularda aklını kullanabilirken; âhîret ile ilgili konularda da Allah'ın ona gönderdiği peygamberlere ve kitaplara ihtiyaç duymaktadır. Bu itibarla insan kendisini diğer canlılardan ayıran aklının gereğini yerine getirmelidir. Akli sayesinde insan dünya hayatı için neyin ne kadar gerekli olduğunu bilmelidir. Âhîret hayatı içinse insan ne yapılması gerektiğinin muhasebesini yapmalıdır. Diğer bir ifadeyle insan, hem dünyadan hem de âhîretten nasibini almayı becerebilen akıllı bir insan olmalıdır. Nitekim bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harçayarak) âhîret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez” (Kasas, 28/77). İslam dini insana değer vermiş ve bütün şeyleri onun hizmetine sunmuştur. Başka bir ifadeyle, insanın yıllardır içinde yaşadığı bu âlem insanoğlu için hazırlanmıştır. Bu Allah'ın insana verdiği bir önemin göstergesidir. İnsan ise Allah'ın kendisine sunduğu bu hizmete karşılık olarak içinde yaşadığı dünyaya karşı sorumludur. İnsan bu sorumluluğun bilincinde olmalı ve içinde yaşadığı dünyada bozgunculuk çıkarmamalıdır. Bu itibarla insan, dünyadan ve kendisinden sorumlu olduğu için Allah tarafından içinde yaşadığı bu dünyaya ege-men olacak güçte yaratılmıştır (Mutahhari, 1987: 63).

Akşemseddin insanı hayatın merkezine koymuştur. Akşemseddin'e göre Allah'a tam anlamıyla iman eden insan cezadan kurtulur. Akşemseddin insanın dili ile kalbinin birbirleriyle uyumlu olması gerektiğinden bahseder. Zira ona göre Allah'a iman eden bir mü'min bu imanını dili ile ikrar edip kalbi ile onaylarsa cehennem azabı görmez (Yıldız, 2016: 217). Akşemseddin'in eserlerine baktığımızda insanları hem olumlu hem de olumsuz olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Ona göre olumlu özelliğe sahip

insanlar; Ârifler, Âşıklar, Kâmil İnsanlar ve Sıddîk insanlardır. Akşemseddin olumsuz özellikte olan insanların da şunlar olduğunu belirtir: Ağyarlar, Gâfiller ve Âlimlerdir. Buna göre Akşemseddin'in eserlerinde yer alan ve sınıflara ayrılmış olan bu insan grupları şu şekilde incelenebilir:

5.1. Akşemseddin'e Göre Olumlu Özellikler Taşıyan İnsan Tipleri

5.1.1. Ârif İnsan

Ârif, bilgili ve çok anlayışlı anlamlarına gelmektedir. Allah'ı ve yaratmış olduğu varlıkları gerçek anlamı ile bilen kişi demektir (Serinsu, 2009: 21). Akşemseddin'e göre ârif, kendisini Allah'a teslim etmiş ve O'na gönülden razı olmuş ve en sonunda da Allah'ın sevgisini elde etmiş kişidir (Yıldız, 2016: 219). Akşemseddin'e göre ârif marifetullah ilmini bilen kişidir. Yine ona göre ârif, Allah'ın ilmini kuşanmış ve varlığını Allah'ta yok etmiş ve fenafillah mertebesine ulaşmış kişidir. Akşemseddin bir toplulukta bulunduğu sırada çevresinde bulunanlara ârif olan kimseyi şu şekilde tarif etmiştir: "Ârif olan kimse mutlak iradesini Allah'a teslim etmiş ve Allah'ın sevgisini kazanmış kimsedir. Ayrıca o kişi vahdet ehlidir" (Yıldız, 2016: 219) Akşemseddin, marifet ehli olan ârifin her zaman nûr içinde ve nûr ile dolu olduğunu ifade eder. Ona göre ârifin bu nûru hiçbir zaman perdelenmeyecek bir özelliğe sahiptir. Çünkü ârif Allah'ın nûru ile nûrlanmıştır. Akşemseddin marifet nûrunun hiçbir şey tarafından gölgelendirilemeyeceğinden söz eder. Zira ârifin kalbinin nûru her yeri görmektedir. Akşemseddin'e göre ârifin marifetullah ile kazandığı ilim, aklın ve zahiri bilginin yetersizliğini ortaya koyar (Yıldız, 2016: 220)

5.1.2. Âşık İnsan

Sevginin en üst derecesi olan, candan seven ve sevgilisinden başka gözü hiçbir şeyi görmeyen kişiye âşık denir. Tasavvufta insanın sadece Allah'ı mutlak anlamda sevip ona tüm benliği ile bağlanması, yaşamının her anında Allah'ı hatırlayıp tüm eylemlerine ve davranışlarına onun sevgisini yansıtmasıdır (Serinsu, 2009: 26). Akşemseddin'e göre âşık kendi canından geçmiştir. Ona göre âşıkın dünya işleri onun kalbinde boş bir uğraştır. Akşemseddin, âşık olan kişinin gönlünün âşk ile dolup taşıdığını ifade eder. Ona göre âşıkın zamanı ve mekânı yoktur. Âşık vahdet sırrına ulaşan ve sonunda varlığını dosta kurban eden kişidir (Yıldız, 2016: 221). Akşemseddin bir beytinde âşıkları şu şekilde tasvir eder:

"İşk hastası olanların dost derdidir dermanları

İşka esir olanların dostu fidadur canları" (Yıldız, 2016:221).

"İşka esirdür ehl-i mâl bu işka sığmaz kiylü kâl

İşkın acep hâlâtı var kul iyledi sultanları" (Yıldız, 2016: 221).

Akşemseddin ilâhî aşka tutuşmuş kişinin aklının olmadığını ifade eder. Fakat ona göre akli olmayan kişide kötü bir durum ortaya çıkmaz. Akşemseddin ilâhî aşk sayesinde kişinin kalbinin huzurla dolacağını ifade eder. Ona göre âşıkların bu hallerini akılsızlık olarak tasvip etmek doğru değildir. Âşıklar bu ilâhî aşk sayesinde son dere-

ce huzurlu ve mutludurlar (Yıldız, 2016: 222). Akşemseddin Allah'a âşık olan insanın yüreğinin âşk ile dolu olduğundan söz eder. Ona göre âşıkın Allah'tan uzak yaşaması onun başının belâ içinde olması demektir. Akşemseddin'e göre sevgiliden ayrı yaşamak, hayatın bir ölüm olduğu anlamına gelmektedir. Ona göre âşıkın derdi ona özgüdür. O bu derdi âşıkın dışında kimsenin anlayamayacağını ifade eder. Akşemseddin, âşıkın başına gelen belâ ve musibetlerin gerçek mutluluğun anahtarı olduğunu belirtir. Ona göre canımız Allah aşkı için feda edilmeli hatta iki cihandan da vazgeçilmelidir (Yıldız, 2016: 222). Zira o bununla ilgili bir beytinde şöyle seslenir:

“Ölümdür yârdan ayru zindegânî

Belâdur onsuzun olan şâdumânî” (Yıldız, 2016: 222).

5.1.3. Kâmil İnsan

Akşemseddin'e göre olgunluk derecesinde son aşamaya gelmiş olan kâmil insan, dünyadaki görünen nesnelere yanı sıra görünmeyen âlemdeki nesnelere de görme niteliğine sahip olur (Yücel, 1994: 219). Akşemseddin bir beytinde kâmil insanın bazı özelliklerinden söz eder. Ona göre kâmil insan olan kişi iki denizin birleştiği yer gibidir. Bu iki deniz, insanın gönlü ile ilâhî ruhun kesiştiği noktadır. Bu gönlün derinliği ve sınırı sonsuzdur. Ona göre insan gönlü ilâhî gerçekleri görür. Bunun dışında kalan diğer şeyler hayallerden ve gölgelerden meydana gelmektedir (Yavuz, 1990: 52). Zira onun şu beyti bu durumu açıklamaktadır:

“Çün ki bahreyn mecmâdur hem ilâhın mazharı

Pes bunlardan gayrı âlem hep hayâldur ke's-serab” (Yıldız, 2016: 228).

Yine kâmil insanın özelliklerinden bahseden Akşemseddin, birlik vurgusu yapar. Ona göre kâmil insan çokluktan vahdete geçmiş kişidir.

“Vuslatu vahdet kesreti

Sen vahdete irdin yakîn” (Yıldız, 2016: 229).

5.1.4. Sıddîk İnsan

Dili ile söylediği bir şeyi kalbi ile de onaylayan kimse sâdık insan olarak nitelendirilmektedir. Hz. Muhammed doğruluğu ile ün salmış ve Muhammedü'l-Emin lakabı ile örnek bir insan olmuştur. Sıddîk aynı zamanda bütün peygamberlere atfedilen bir sıfattır (Yıldız, 2016: 229). Akşemseddin, sâdık olan insanların Allah katında sıddîk kullar olacağını ve fenâ derecesine ulaşarak ölümsüz olacaklarından bahseder. Ayrıca Akşemseddin, sıddîk olan insanların en önemli özelliklerinin gerçeği görebilmeleri olduğunu ifade eder. O bu insanların sünnete bağlı olduklarını ve Hz. Muhammed'in yolunu takip ettiklerini savunur. Akşemseddin, Allah'ın bütün kullarına doğru yolu gösterdiğinden söz eder. Ancak ona göre Allah'ın kulları içinde ayrıcalıklı olanları da vardır. Bu ayrıcalıklı kullar sıddîklardır. Ona göre bu kullar seçilmiş kimselerdir (Yıldız, 2016: 229-230).

Akşemseddin âşıkların Allah'ın rızasını istemeleri gerektiğinden söz ederek doğru sözlü olmanın önemini vurgular. O bu hususla ilgili bir beytinde şöyle seslenmektedir:

“Ben ki mâşukun rızasın isteyüp buldum bu gün

Sadiku'l-kavl olmaya küfrine iman isteyen” (Yıldız, 2016: 230).

Akşemseddin'e göre âşık hem dünyada hem de âhirette sıdk içinde olmalıdır. Ona göre âşığın kendini bulması ve sağlam bir kişiliğe sahip olması için sıdk'tan ayrılmamalıdır. O bununla ilgili bir beytinde şöyle söyler:

“Âşık dü-âlem sıdkıla

Bil sûretüm tahmîrine” (Yıldız, 2016: 230).

5.2. Akşemseddin'e Göre Olumsuz Özellikler Taşıyan İnsan Tipleri

5.2.1. Ağyar İnsan

Ağyar kelimesi arapçada 'gayr' kelimesinin çoğulu olup başkası veya yabancı gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf ilminde ise ağyar, gerçeği bulamayanlar veya gerçeğe yabancı olanlar anlamlarına gelmektedir (Cebecioğlu, 2001: 87). Akşemseddin, ağyar olan kişinin hayatının boş ve anlamsız olduğunu ifade eder. Ona göre ağyarın ilâhî aşktan haberi yoktur. O bununla ilgili bir beytinde şöyle seslenir:

“İşka inkâr ileyen âdem degül

Yar sanma anı kim ağyar olur” (Yıldız, 2016: 234).

Akşemseddin'e göre ağyar olumsuz bir kişiliğe sahiptir. Çünkü ağyar aşk derdinden nasibini almamıştır. Akşemseddin bu konuda daha da ileri giderek ağyar kişilerin aşkı inkâr ettiklerini söyler (Yıldız, 2016: 234).

5.2.2. Gafil İnsan

Gafil sözlükte bir şeyden habersiz olma veya bir şeyi farketmeme gibi anlamlara gelmekle birlikte Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde tefekkür edememe, ince düşünememe veya ilahi hikmetin sınırlarına vâkıf olamama gibi anlamlara da gelmektedir. Gafil ayrıca dünyaya dalan ve bu nedenle de Allah'ın ayetleri üzerinde düşünemeyen kimseye de denmektedir (Cebecioğlu: 2001: 283). Nitekim Kur'an-ı Kerimde yer alan bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler.” (Enbiya, 21/1). Akşemseddin'e göre gaflet içinde bulunanların kalpleri ölmüştür. Ona göre aynı zamanda gaflet içinde olan kişi giybet yapmakla meşguldür. O bu konu ile ilgili bir beytinde şöyle seslenmektedir:

“Gafil olma genc içinde oturursun ey fakir

Bi nihayetdür biligör genc-i penhan iste bul” (Yıldız, 2016: 239).

Akşemseddin gafilleri iki kısma ayırmaktadır. Bunlar dedikoducu olan gafiller ve cimri olan gafillerdir. Ona göre dedikodu yapan gafiller kınanmıştır ve Allah'a karşı

iftirada bulunmuşlardır. Akşemseddin'e göre cimri olan gafiller ise Allah'ın belasını bulmuş kişilerdir. Bu insanlar dünyalık işlerle uğraşmakta ve dünyalık bir şeyler biriktirmekle meşguldurlar. Fakat onlar ne dünyayı ne de âhireti elde edebilirler. Akşemseddin'e göre bunlar ayrıca varlık içinde yokluk yaşayan müflis kimselerdir (Yıldız, 2016: 240).

Fakat Akşemseddin gafil kimselere bir fırsat tanımakta ve onlara tövbe kapısının açık olduğunu hatırlatmaktadır. Akşemseddin'e göre kişinin kalbi gaflet uykusundan uyanabilir. Kişi bu durumda tövbe isteği duyar. Bu itibarla günahkâr gafiller hatalarından pişmanlık duymaya başlarlar (Yıldız, 2016: 240).

5.2.3. Âlim İnsan

Âlim kelimesi sözlükte bilgili, bilgin, hakkıyla biken gibi anlamlara gelmektedir. İslam dininde ise âlim, temel İslam bilimlerini aldıktan sonra belirli bir konu üzerinde derinlemesine uzmanlaşan kişidir (Serinsu, 2009: 15). Akşemseddin'e göre âlimler şer'i ve zahiri ilimleri bilen ve ilmeli yakîn derecesine sahip olan kişilerdir. Akşemseddin ilimleri iki sınıfa ayırır. Bunlardan birincisi âhîret ilmi diğeri ise dünya ilmidir. Yaygın olanı ise dünya ilimleri ile uğraşan âlimlerdir. Fakat âhîret ilmi ile uğraşan âlimlerin ilmi ise gizlidir ve sırlıdır. Ona göre dünya ilimleri ile uğraşan âlimlerin ilmi kil u kâl ilmidir. Bu âlimler eşyanın hakikatını anlayamazlar. Akşemseddin gerçek ilmin kalb yolu ile elde edilen ilim olduğunu ifade eder. Ona göre kalp gözü açılmamış bir âlimin ilmi çok bir fayda sağlamaz (Yıldız, 2016: 236). O bu konu ile ilgili bir beytinde şöyle seslenir:

“Âlim oldun âmil oldun haccı kıldun hem gazâ

Mezhebin ışık olmazısa seni huffaş iyledi” (Yıldız, 2016: 237).

Akşemseddin'e göre gerçek âlim mal mülk peşinde koşmaz. Toplumun övgüsünü kazanmak için ilim öğrenmez. Böyle yaparsa dünyalık âlim olur. Akşemseddin gerçek âlimin sabırlı, ağır başlı ve yumuşak huylu olması gerektiğini belirtir. Ayrıca Akşemseddin sûfiler ile âlimleri kıyaslar. Ona göre hiçbir âlim sûfi gibi olamaz. Akşemseddin âlimlerin dinen helal ve haramı kitaplardan öğrendiğini ifade eder. Zira ona göre sûfiler gönül ehli; âlimler ise akıl ehlidirler. Ona göre sûfiler marifetullah ilmini bildikleri için Allah katında âlimlerden daha üst derecededirler. Akşemseddin tasavvuf ehli insanların ilimlerinin ledünnî olduğunu, buna karşılık âlimlerin ilimlerinin kitâbî olduğunu ifade eder (Yıldız, 2016: 237).

Değerlendirme ve Sonuç

Akşemseddin dinsel faktörlerin büyük bir kısmını tasavvufî açıdan ele almaktadır. O, dini zâhir ve bâtın olarak iki yönden değerlendirir. Akşemseddin, dinî kurallar ve sünnetler konusunda da son derece dikkatli davranan ve şüpheli şeylerden uzak duran Allah'a derin bir bağlılık ve iman sahibi bir mü'min olarak hayatını sürdürmüştür. Akşemseddin ayrıca ibadetlerin şekil ve gösteriş yönüyle değil hakikât yönü ile yapılması gerektiğini ifade eder. O, her çeşit varlığa rağmen yokluk içinde gösterişsiz ve sade bir hayatı tercih etmiştir. Akşemseddin, Allah'ı tam anlamıyla kavramanın

yolunun kalpten geçtiğini ve ilâhî aşk ile Allah'a kavuşmak gerektiğini ileri süren mu-tasavvif bir düşündür. Akşemseddin ayrıca Allah'ın sıfatlarına vurguda bulunarak Allah'ı ezeli ve ebedî bir varlık olarak ele alır. Ona göre insan, dünya ve âhirete ait olan işleri terketmeli yalnızca Allah'ı düşünmelidir. Ona göre bu dünya maddi görüntüler-den oluşmuştur. Ona göre bu dünyanın gerçekte bir varlığı yoktur. Bir gün yok ola-caktır. O, Allah'ın varlığı dışındaki bütün varlıkların bir gün yok olacağını düşünür. Zira Akşemseddin'e göre Allah, bu dünyayı Hz. Muhammed'in nurundan yaratmıştır. Allah, Âdem peygamberi de topraktan yaratmıştır. Bir başka deyişle; Akşemseddin'e göre bütün bedenlerin atası Âdem peygamber iken; bütün ruhların atası ise Hz. Mu-hammed'dir.

Akşemseddin fenâ makamına da vurguda bulunarak beyitlerinde ve eserlerinde Allah'a ulaşma yönünde gayret sarfetmenin önemine değinir. Akşemseddin'e göre kul, her an Allah'ı görüyormuşçasına ibadetine devam etmelidir. Fakat bunun bir derece üstü vardır ki o da kulun her an ve her yerde Allah'ı görerek olumlu davranışlar sergi-lemesidir. Ona göre bu âlemde bulunan herşey insanın özünde de vardır. Akşemsed-din'e göre insan, Allah'tan gelmiştir ve O'na geri dönecektir. İnsan bu nedenle yaratılış amacına uygun yaşamalı ve nefsini temize çıkarmalıdır. Akşemseddin, insanın bu dünya ile olan ilişkisini onun kendini tanıması veya kendi varlığının bilincinde olması açısından ele alır. Ona göre bütün âlemler insanda gizlidir. Bu itibarla tabiat veya eşya-nın hakikati ile ilgili kavramlar birer benzetme faktörü olarak değerlendirilmektedir.

Akşemseddin, yazdığı eserlerde insanları olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ka-tegoriye ayırmakta ve bunlara bazı isimler koymaktadır. Olumlu özelliklere sahip in-san tipleri ârifler, âşıklar, kâmiller ve sıdıklardır. Olumsuz özelliklere ait insan tipi-leri ise ağyarlar, gafiller ve âlimlerdir. Akşemseddin bu insan tipleri içinde âşıklara büyük önem verir. Ona göre aşk olmadan insanın kalp gözü açılmaz, sûfi yol alamaz ve fenâ derecesine ulaşamaz. Nihayetinde Akşemseddin, bir Allah dostudur. Onun hakkında daha geniş çalışmalar yapılarak onun daha iyi anlaşılması sağlanabilir. Onu iyi tanımak ve Allah'a ulaşma yolunda ileri sürdüğü yöntemi anlamak ve yaşama tat-bik etme açısından son derece önemlidir. Bu itibarla, bu konu ile ilgili araştırmaların sürdürülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- CEBECİOĞLU, Ethem, (2001), Akşemseddinde Bazı Tasavvufi Kavramlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XLII.
- ÇANKAYA, Ahmet, (2003), İstanbul'un Manevi Fatihisi **Akşemseddin Hazretleri Tasavvuf ve İstanbul'un Fethi**, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı.
- DENİZ, Gürbüz, (2015), **Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- DÖNMEZ, İbrahim, K, (2012), İslâm'da Oruç. TDV. İslam Ansiklopedisi, 33. Cilt. İstanbul.
- EGEMEN, Bedii Ziya, (1952), **Din Psikolojisi: Saha, Kaynak ve Metod Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- ENİSİ, Emir Hüseyin, (Trhsz), **Menakıb-ı Akşemseddin**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Kitaplığı, No: 4666.
- GÜNAY, Ünver, (2006). **Dindarlığın Sosyolojisi**, (ed. Ü. Günay & C. Çelik). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde (ss. 1-59). Adana: Karahan Yayınları.
- KIZILGEÇİT, Muhammed, (2015), **Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KÖPRÜLÜ, Fuat Orhan ve UZUN, Mustafa (1989), **Akşemseddin**. TDV. İslam Ansiklopedisi, 2. Cilt. İstanbul.
- KUR'AN-I KERİM Meâli, (2006), (hzl. H. Altuntaş, M. Şahin), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- MUTAHHARİ, Murtaza, (1987), İnsan Gerçeği (Çeviren: Celaleddin Yıldırım). İstanbul: Fırat Yayınları.
- ÖZLÜ, Zeynel, (2006), Terekeler Işığında Göynük'te Aile. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8 (29), ss. 81-102.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, (2009), **Dini Terimler Sözlüğü**. (Komisyon), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOLSTOY, (2004), İnsan Ne ile Yaşar?, İstanbul: Timaş Yayınları.
- YAPICI Asım, (2013). **Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık**. Adana: Karahan Kitabevi.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, (2012), **Namaz**. TDV. İslam Ansiklopedisi, 32. Cilt. İstanbul.
- YAVUZ, Kerim, (1982), Din Psikolojisinin Araştırma Alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5: 87-108.
- YILDIZ, Muhammed Ali, (2016), **Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YÜCEL, Ayşe, (1994), **Akşemseddin'in Eserlerinin Dini-Tasavvufi Açından Tahlili**. Ankara.

Extended Abstract

Akşemseddin is a friend of Allah who lived in the 14th and 15th centuries Gregorian during the founding period of the Ottoman state, and who weaves the love of Allah in his works. In the studies carried out so far, Akşemseddin's mystical aspect has generally been examined, but no study has been done on his understanding of religion and piety. The aim of this study will be Akşemseddin's understanding of religiosity and human and its reflections on his life. Akşemseddin is the teacher of Fatih Sultan Mehmet. In this sense, the function he assumed in Istanbul both before and during the conquest once again revealed its value and importance. For this reason, Akşemseddin has an important position in both Islamic and Turkish culture. Akşemseddin wrote many works and tried to impose truth and goodness on humanity in his works. While conveying his thoughts on human beings, Akşemseddin dealt with humans in two ways, in other words, both positive and negative. However, in most of his works, human is evaluated as positive. Akşemseddin is a thinker who gave great value to science and dominated all the sciences of the period. Because he was also interested in the science of medicine and wrote a work on this subject. He also taught and was affiliated with Hacı Bayram Veli. Akşemseddin is a person in love with Allah. He addresses Allah with concepts such as truth, friend and loved one. According to Akşemseddin, Allah is the primary source of both this world and the hereafter. God is independent of both time and space. In other words, God is everywhere and always. While Akşemseddin expresses his views on Allah and the religion of Islam in his works, he is inspired by the primary source of Islam, the Qur'an and the Sunnah. In other words, he did not go beyond the Qur'an and the Sunnah while basing his views. According to Akşemseddin, the true friend is Allah. Other friendships are temporary. When a person finds Allah in this world, he finds his true friend. According to Akşemseddin, people who find the love of Allah are sick. Because they are only concerned with Allah. For, those who take Allah as their friend perish in Allah and exist in Him again. The subject of prophets has an important place in the works written by Akşemseddin. Because he uses both the words prophet and messenger for prophets. According to Akşemseddin, the four great prophets point to the four degrees of the soul. These four degrees are earth, water, air and fire. According to Akşemseddin, Hz. Muhammad is the head of all prophets. Eighteen thousand realms Hz. Muhammad's face was created for the sake of water. According to Akşemseddin, the four books represent unity. Akşemseddin did not make much statement about angels. According to him, the angels are with Allah and they are constantly busy with the dhikr of Allah. Akşemseddin deals with the world and the hereafter together. According to him, the world is the field of the hereafter and the hereafter is won in this world. He also talks about the Day of Judgment. According to him, there is the End Times and bad deeds will become widespread in the End Times. Because in the End Times, there will be no right and justice, and oppression will become widespread. Faith is an important concept according to Akşemseddin. Akşemseddin likens faith to the root of a tree and likens its fruits to worship. In other words, worship is placed on the basis of faith. Akşemseddin, who attaches special importance to the concepts of pilgrimage and fasting, states that fasting is a duty that every Muslim, male or female, must fulfill. According to him, fasting is a training of the soul and a person's patience. Because Akşemseddin Hz. He mentions that Moses starved for forty days. According to him, the perfect human embodies the mature human characteristics. Perfect human

being has passed from multitude to unity and has become a person of unity. He also sees the perfect man as the place where two seas meet. Because this is like the place where the divine heart meets the human heart. According to Akşemseddin, the siddik person represents the true and real person. According to him, sincere people can see the truth. Akşemseddin also emphasizes negative human characteristics. These are concepts such as aggar, heedless, scholarly human. According to Akşemseddin, Ağyar is a negative human personality. According to him, Ağyars are people who have not had their share of the truth. According to him, heedless people are those who cannot see the truth. Heedless people are people who cannot think carefully and cannot reach the secrets of divine wisdom. In fact, Akşemseddin explains the heedless by giving examples from the Qur'an. Akşemseddin also treats the scholar human in a negative sense. Because they are people who know the apparent knowledge but cannot reach the truth. According to Akşemseddin, a person should reach both the apparent knowledge and the knowledge of the truth. According to Akşemseddin, a real scholar is a person who does not run after property. Even a scholar should act with human knowledge. According to Akşemseddin, Sufis are people of heart; Scholars are intelligent people. Ultimately, Akşemseddin places great value on people of heart among these types of people. According to him, one's heart cannot be opened without falling in love with God. Akşemseddin mentions people from time to time in his works, and he treats that person both negatively and positively. Man has the highest position among the creatures that Allah has created. For this reason, aksemseddin evaluates people with positive concepts such as arif, lover, perfect, siddik.